

Szembenézés: Bibó vagy Lenin?
(Elemzés Gyurcsány Ferenc Szembenézés című dolgozatáról)

Gyurcsány Ferenc Szembenézés című dolgozatát a politikai gondolkodás termékeként, vagyis elemzésünk tárgyaként kezeltük. Ez azt is jelenti, hogy a miniszterelnöknek nem a tartalmi állításokkal kapcsolatos fejtegetéseit vitattuk, hanem a szöveg mögött álló gondolkodásmód jellegzetességeinek felvázolására törekedtünk. Következtetésünk, hogy Gyurcsány Ferenc munkája a "frusztraktátus" műfaji jellegzetességeit hordozza magán, a szöveget szervező gondolkodásmód pedig a leninista politikai logikával mutatva rokonságot, alapvetően két cél - 1. az ellenzék diszkreditálása és 2. a baloldal megtévesztése - körül összpontosul.

A politikai gondolkodás sajátosságaival foglalkozván bizonyoson felkeltette volna szakmai érdeklődésünket a miniszterelnök által jegyzet, Szembenézés címet viselő munka, hiszen nagyon világosan, már-már karikatúraszerű élességgel mutatja fel a politikai gondolkodás történetében időről-időre felbukkanó gondolkodásmód jegyeit. Írásra azonban aligha ösztönzött volna minket, mert hasonló szemléletet tükröző anyag nem egy született az elmúlt időszakban, s e téren már maga a miniszterelnök is jeleskedett. A szöveg olvasása közben azonban felmerült néhány olyan szempont, amely mégis az elemzés megfogalmazására sarkallt minket. Feltétlenül hangsúlyoznunk kell azonban, hogy e szempontok többsége csak elemzésünk folyamán fog teljes mélységében napvilágra kerülni, minthogy mi is a szöveg olvasása során találtuk szembe magunkat ezekkel a megfontolásokkal.

A legalapvetőbb dilemmának a nézőpont megválasztását tartjuk, annak a kérdésnek az eldöntését, hogy hogyan is olvassuk a miniszterelnök írását. Szeretnénk leszögezni, hogy Gyurcsány Ferenc cikkét nem vitapartnerként (és így vitára alkalmas szöveggént), hanem elemzésünk tárgyaként kezeltük. Mindez azt is jelenti, hogy nem a tartalmi állításokkal kapcsolatos fejtegetéseket vitatjuk (helyesek-e a jelenre és jövőre vonatkozó megjegyzései, hol tévedett, van-e és ha igen, mi a hiba a szövegben, megfelelően interpretálta-e a kiragadott Bibó-idézeteket), hanem a szöveg mögött álló gondolkodásmód jellegzetességeinek felvázolására törekszünk. Ha nem tévedünk, Gyurcsány Ferenc munkáját ekként, vagyis a politikai gondolkodás termékeként kell értelmeznünk. A politikai gondolkodás sajátosságait (ilyen például a politikai cselekvéshez fűződő sajátos megismerési igény, amelyet a cselekvőképesség megszerzésére, visszaszerzésére irányuló akarat határoz meg, amit az ellenfél valóságos céljainak leleplezésére, érveinek gyöngítésére irányuló szándék mozgat, és a valóságnak a cél elérésének szempontjából való megalkotása motivál) az elemzéskor magától értetődő kiindulópontnak tekintve, a szöveget szervező gondolkodásmód specifikumainak leírására vállalkozunk.

I. Ki írta?

Nem áll módunkban vitatni a mű szerzőségét, a miniszterelnök nevével vállalta a benne megfogalmazott gondolatokat, így függetlenül attól a kérdéstől, hogy a tartalmi állítások a szerző vagy netán a nép (demosz) frusztrációjából fakadnak, a miniszterelnök szerzőségéből kell, hogy kiinduljunk.

II. Mi az írói szándék, mi a műfaj?

Azt állítottuk, hogy Gyurcsány Ferenc töprengéseit a politikai gondolkodás termékeként fogjuk értelmezni, mégis szükséges, hogy tovább lokalizáljuk a műfajiság kérdését.

Politikai röpirat, propaganda-irat vagy tudományos értekezés?

Költőinek szánt kérdés. Nyilván, - a mesterkéltén áltudományos nyelv ellenére - a Szembenezés címet viselő szöveg nem tudományos értekezés. A tudományos gondolkodással kapcsolatos semmilyen elvárásunkat nem teljesítheti, hiszen a helyzetleírás, az önkényesen szelektált hivatkozások, a történelmi okok megértésének kísérlete (a magyar politikai gondolkodás történetében nagy karriert befutott "hol vesztettünk utat?" kérdése) nem a tudományos igazolójárás megfontolásait, hanem a szükségképpen pártos politikai nézőpont szempontjait követi. A leírás vitathatatlanul szánt objektivitását tehát nem a tudományos igazság, hanem a politikai törekvés szervezi; vagyis Gyurcsány Ferenc 47 oldalas, az MSZP logójával ellátott művét politikai minőségében kell mérlegelnünk.

Egy jól működő politikai röpirat leegyszerűsít, meggyőz, mozgósít, cselekvésre ösztönöz, nyelve az értelemhez és érzelemhez egyaránt szól. A miniszterelnök írása viszont unalmas, közhelyes, problémakezelése kaotikus (lásd a fejezetek egymást követő rendjét), nyelvisége nem közelít, hanem eltávolít a kérdésektől és a problémáktól, mivel egy mesterkélt posztmodern történelmi materialista idiómában íródik. Mi a sajátossága ennek az idiómának?

1. A logika ugyanarra a srófra jár, mint történelmi előképéé (tehát a Szembenezés nem szakmai vitaanyag, hanem elsősorban ideologikus írás, ahol az "internacionálét" a "globalizáció" búvszava váltja fel, a nemzeti problematika iránti értetlenség viszont változatlanul megmarad);

2. a marxizmus művi nyelve helyébe egy posztmodern ihletettséggű, de hasonlóan mesterkéltnél, szociológizáló-tudományoskodó nyelv lép;

3. de míg a marxizmusból, mint politikai programból többé-kevésbé világos cselekvési stratégia vezethető le, a miniszterelnököt motiváló ideológia ebből a szempontból látszólag "üresnek" tűnik (nem tudni mit jelent, és nem tudni az sem, hogy konkrétan "mi a teendő?").

Megkockáztatnánk egy előzetes állítást: a szöveget szervező gondolkodásmódot tekintve a miniszterelnök nem Bibó István kiemelkedő szellemi örökösének, hanem sokkal inkább Lenin kevésbé tehetséges tanítványának a képében tűnik fel. Míg ugyanis Lenin világosan látta, hogy egy politikai röpiratnak választ kell adnia arra a kérdésre, hogy mi a teendő, Gyurcsány Ferenc írása megítélésünk szerint éppen hogy a kormányzati cselekvésképtelenség és tanácstalanság elleplezésére szolgál, vagy legalábbis a cselekvőképesség visszaszerzésére irányuló erőtlén akarattal megnyilvánulásának látszik (a gondolkodásmódot szervező rokonságról azonban még később ejtünk szót). Gyurcsány Ferenc dolgozata a pantomimkormányzás, a kormányzás mímelésének az eszköze. A miniszterelnök azonban maga mondja: "Ahogy a futást csak imitáló futballista, az ügyeskedésre építő vállalkozás, a nemtörődöm diák is legfeljebb ideig-óráig lehet sikeres, ugyanez igaz egy országra is."

A miniszterelnök szándékának érvényesülését persze a helyzet, a kontextus is nehezíti. A szerző 2007 elején többfrontos harcra kényszerül, egyszerre kellene akaratait érvényesíteni és egyben megtépázott tekintélyét visszaszerezni a közvéleménykutatások szerint mélyponton lévő MSZP berkein belül, folytatni az Orbán Viktor diszkreditálására irányuló offenzívát, és felülkerekedni az egyre nyomasztóbbá váló kormányzati impotencián. Ezek külön-külön is embert próbáló feladatnak tűnnek, hát még egyidőben és egyszerre... Nem meglepő hát, ha a miniszterelnök szembenézése nem is Lösung (megoldás), csupán lözung. Több, mint érdekes, hogy a cikk a gazdaságpolitikát mindössze egy fejezetben tárgyalja, már a fejezet címe is önmagáért beszél: Rövid kitérő: kiigazítás és egyensúly, kétségessé téve, hogy valóban a

legfontosabb súlypontként kezeli-e kormány - vagy legalábbis Gyurcsány Ferenc - az államháztartás kérdését.

Ismeretterjesztő, felvilágosító munka a reformok szükségességéről?

A 23 részből álló munkában mindössze 3+1 rész foglalkozik a reformok kérdésével, vagyis a feltételezett szerzői szándék szerint a hangsúly nem a reformok szükségességén van (vagy ha igen, akkor a szöveg ebből a szempontból is rosszul van megírva). A reformszándékról szóló részekben leírtak a korábbiakhoz képest semmiféle újdonságot nem tartalmaznak, és azok számára, akik eddig még nem váltak a reform-kormány odaadó hívévé a három rész semmiféle argumentációs erővel nem bír. Pontosabban, az argumentáció tautológikus: a reformokra szükség van, ezért szükség van a reformokra, mindez egy olyan munkában, amely - a hangsúlyok elhelyezése szerint - nem azt nyomatékosítja, hogy szükség van a reformokra. Nem válik világossá az sem, hogy mi a probléma (elmarad a lokalizáció és a diagnózis), és így azt sem tudjuk meg, hogy mi a reform. De legalább megjelenik elszólként egy-egy realista passzus: "a reformfolyamatok hemzsegnek az átgondolatlan részletektől, minden fronton rögtönzés és kapkodás.". "A részletekkel, a döntési folyamattal, a bevezetéssel, a nem praktikus, életidegennek tartott előírásokkal szemben nyilvánul meg ellenérzés."

Mi akkor a műfaj?

"Frusztraktátus". Gyurcsány Ferenc munkája egy egyre intenzívebben átélt furcsa frusztráció eredménye. Nem azért, mert szándéka szerint elemzésének tárgya a magyar társadalom frusztráltsága, inkább arról van szó, hogy az írás a szerző lelkiállapotáról árulkodik, ebben az értelemben "frusztraktátus", egy kormányzásidegen-gondolkodásmód megtestesülése. Gyurcsány Ferenc a társadalom frusztrációjáról beszél (az okok között kutatva fel sem teszi a kérdést, hogy neki vajon van-e valamilyen szerepe ebben), valójában mégis ő az, aki szorong. A Szembenézés a miniszterelnök saját frusztrációjával való szembesülésről szól, még akkor is, ha ez a szembesülés a szerző számára nem is tudatosul. Le kell, hogy szögezzük, idegenkedünk mindenféle pszichologizáló magyarázattól, ugyanakkor nem kerülhetjük meg a kérdést: honnan hát a szorongás?

Azt gyanítjuk, hogy a szerző küldetéstudata (a nagy államférfi ideálképe: gondoljunk csak az öszödi beszéd fordulataira, jöttek páran, akik "Történelmet", valami nagyot akarnak alkotni, akik egy másik világot akarnak csinálni) és saját képességei (a kormánynak az adott helyzetben mutatkozó cselekvésképtelensége és tanácstalansága) közötti feszültségből, valamint abból ered, hogy államférfiúi képességét, történelemformáló nagyságát egyre többen kérdőjelezzik meg. A frusztráció mindig a világ mint egész irdatlanságával való szembesülésből fakad, a kormányzás alapfeltétele viszont a problémák lokalizálása, a világ mint egész perspektívájával való leszámolás. A frusztraktátus tehát szükségképpen a par excellence kormányzás-idegen gondolkodásmód megtestesülése.

Az az erőfeszítés, hogy mások számára is hozzáférhetővé tegye szorongását, magyarázhatja egyúttal a mesterkélt nyelv használatát (hiszen nagyon is körülményes dolog mások számára közölni frusztrációnkat). Valamint a frusztráció egy jeleként értékeljük azt is, hogy nem egyértelmű az sem, vajon a szerző milyen minőségében is beszél: a miniszterelnök, egy hazájáért aggódó állampolgár, vagy az MSZP hivatalos álláspontjával ismerkedünk-e meg ebben a terjedelmes lelki gyakorlatban. Összességében azt mondhatjuk, hogy mint frusztraktátus jól működik az írás, de ott marad a kérdés, mit kezdünk ilyen minőségében vele?

III. Kinek szól, ki a címzett?

Az átlagpolgár?

Egész biztos, hogy nem. Nehezen feltételezhető, hogy az átlagpolgár végigolvassa a még a Népszabadság mellékleteként is öt oldalra rúgó terjedelmes anyagot, mérlegeli a benne megfogalmazott állításokat, reflektív viszonyt alakítva ki a miniszterelnök érveire.

A szakértő?

Azt gyanítjuk, részben. A dolgozat megírását a figyelemelterelés szándéka is motiválhatta, az a törekvés, hogy a miniszterelnök tematizálja a közbeszédet, mérsékelve a kormányzati teljesítményt fürkésző agendákat, valamint lépéselőnybe kerülve Orbán Viktor hétvégi megszólalásával szemben. A szöveg pedig akkor látja el jól ezt a funkcióját, ha beszélnek róla. A miniszterelnök dolgozata tehát bizonyos értelemben interpretáció-éhségből született.

A baloldal? A PÁRT?

Részben, mert egyrészt üzen a pártnak, másrészt üzen - tágabban értve - a baloldalnak is. Megüzeni, hogy a pártreform elodázhatatlan ("nincs lehetőség a változatlanságra"), de ugyanakkor igyekszik megnyugtatni a kedélyeket ("nincs szükség radikális fordulatra"). A szöveget alaposabban olvasva azonban mindez csupán a politikai eufemizmus megnyilvánulásának tűnik: a megnyugtató szavak a felületes olvasónak szólnak. Mert ugyan "erősíteni kell a demokratizmust", de "a döntésekből következő végrehajtást határozottan vezetni, irányítani és ellenőrizni kell". Mert ugyan senki sem szeretne centralizálni, vagy senki sem törekszik a párt egyneműsítésére, de "politikai szintézist" kell kialakítani.

A miniszterelnök a baloldalnak megüzeni azt is, mit jelent baloldalinak lenni: a baloldalnak nem-baloldalivá (ez lenne a modern baloldaliság) kell válnia. Amiről ugyanis a miniszterelnök gazdaság- és társadalompolitikai víziója szól, az valamiféle neoliberais program végrehajtását feltételezi (a társadalom ökonomizálása, az öngondoskodás modelljének az abszolutizálása, a globális nagyvállalatok pozitív diszkriminációja, valamint az az eljárás, hogy a szöveg megszólítottjává szinte csak a tulajdonos és a tőkés válik, és szó sem esik az "adóabszolgákról" - Mázsa Péter kifejezése -, mindez egyfajta, a megszokott srófra járó, de "fordított marxizmust" eredményez).

Az ellenzék?

Nyilván, de vagy áthidalhatatlan feszültség van a szövegben explicit megjelenő szándék és a tartalom között; vagy az is lehetséges, hogy a szövegben megjelenített szándék nem a miniszterelnök valódi szándéka.

Gyurcsány Ferenc azt írja: "Megmerevedett álláspontok és rögzült politikai szerepek közepette szeretnénk tenni egy lépést a kölcsönös megértés irányába." Ehhez a baloldal részéről nagyobb empátiára van szükség. Ez az empátia azonban a legnagyobb ellenzéki pártról szóló passzusokban egyáltalán nem jelenik meg, sőt, a miniszterelnök oldalakon keresztül ostromozva a Fideszt, maga válik az ellenzéknek tulajdonított "háborús retorika" alkalmazójává.

Vagy nagyon is lehetséges, hogy a szövegben megjelenített szándék nem a miniszterelnök valódi szándéka. Ez az a pont, ahol áttérhetünk a legizgalmasabb kérdésre: melyik vagy mi az a logika, ami a szöveg mögött áll?

IV. A gondolkodásmód kérdése: milyen logika áll a szöveg mögött?

Gyurcsány Ferenc ugyan Lenin nem legtehetségesebb tanítványa, de mégiscsak tanítvány.

Több mint árulkodó a "nincs antikapitalista kapitalizmus" -ról szóló fejtegetése. A Magyar Szociáldemokrata Párt 1903-as programját megidézve arról beszél, hogy Magyarország nem a kapitalizmustól, hanem annak hiányától szenved, így aztán forradalom helyett reformok sokaságával kell kialakítani és megszilárdítani a polgári demokráciát. Az MSZP Gyurcsány Ferenc szerint ezt a megfogalmazást "érvényes és vállalható történelmi alapnak tudja elfogadni". A miniszterelnök arról viszont nem beszél, hogy az SZDP 1903-as manifesztuma a program megkettőzésén alapult. A minimális program (Bewegung) a most beváltható célokra vonatkozik, míg a maximális program elérésére (ez lenne az Endziel : a szocializmus, mint a kapitalista struktúra megdöntésével megteremthető jövőkép) csak később kerülhet sor. S azért később, mert nem állnak fenn a végcél beváltásának a feltételei. Ugyanakkor a Bewegung nak mégiscsak az az értelme, hogy az Endziel t készíti elő. Vagyis a jövőképből következik a helyzetértékelés, és nem fordítva. Ha Magyarország kapitalista állam, akkor a marxista logika értelmében nincs szükség cselekvésre, nem kell belépni a politikai küzdelembe, a munkásosztály nem érdekelt a fokozatos reformokban, hiszen megváltását, az amúgy szükségszerűen bekövetkező forradalom hozza el. Amennyiben azonban nem lehet még napirenden a végső forradalom, akkor Magyarország már nem is kapitalista, hanem csak feudális állam. Vagyis először a polgári demokráciát kell megteremteni (ami egyáltalán nem öncél vagy önérték), hogy azt lerombolva, megteremtsük az utat a szocialista társadalom kialakítására.

Mit tanulhatunk mármost az SZDP-től az MSZP (vagy legalábbis Gyurcsány Ferenc) megértéséhez? Azt, hogy, amit a miniszterelnök elhallgat, annak igencsak nagy jelentősége van: az SZDP a program megkettőzésével ugyanis nem mond le a végcélról, vagyis a végső összecsapás, a szocialista forradalom nem fog elmaradni, a minimális program a felkészülést szolgálja, kedvezőbbé teszi az átalakulást. Ugyanakkor, amit a miniszterelnök elhallgat, arról mégis csak beszél, a szándék rekonstruálása teremti meg a gondolati rokonság feltételezhetőségét.

Nem az a kérdés ugyanis, hogy mi az 1903-as program (vagy, hogy mi 1905 vagy 1917), hanem hogy milyen 2007-ben Gyurcsány Ferenc számára az 1903-as program (vagy 1905 és 1917). Vagyis a kívánatosnak gondolt jövő nézőpontjából szemlélt múltkép a tervezett jövő megvalósításának eszköze. Nyilván olyan tehát a múlt, ami az aktuális taktika szempontjainak megfelel.

Mit jelent tehát 2007-ben 1903 (vagy 1905 és 1917)?

1. Az ellenzék diszkreditálását . "Megmerevedett álláspontok és rögzült politikai szerepek közepette szeretnénk tenni egy lépést a kölcsönös megértés irányába." Ez a szándéknyilatkozat azonban csak a Bewegung , amely legitimálja az MSZP törekvéseit, azt sugallja, hogy az empatikus PÁRT békülékeny hangot üt meg és keresi a kompromisszumot,

valamint a párbeszéd lehetőségét. Az MSZP a megegyezés pártja. A dolgot azonban megjelenik az Endziel értelme is. Ugyanez a konszenzuskereső hang azt is kijelenti, hogy a "Fidesz 1989 óta egyre nyilvánvalóbban megsérti a parlamentáris demokrácia, a harmadik Magyar Köztársaság életető alapkonszenzusát, a demokratikus minimumot, és már nem hisz a szabadság, a demokrácia és a haza ügyének egymást feltételező összekapcsolódásában, a közjó jóhiszemű, versengő szolgálatában, a politikai riválisok erre épülő elfogadásában és tiszteletében." A Fidesz nem demokratikus párt, hanem nacionalista, populista, Nyugat-ellenes, antiszemita, radikális, és talán még hungarista is. Vagyis a végső összecsapás nem maradhat el: ".ezekben az években nem a mérsékelt középpártok parlamenti váltógazdálkodása zajlik, hanem bal-és jobbközép pártok demokratikus koalíciója vív kiélezett küzdelmet a demokratikus alapkonszenzust egyre inkább elutasító radikális, populista párttal a Fidesszel." Míg az MDF belül van a táboron (pontosabban az MSZP a táboron belülről szippantja), addig a Fidesz kívül áll azon. Tehát a végcél világos: a Fidesz diszkreditálása, így válik az ellenzékéből ellenség (a logika szerint az MDF nem ellenzéki párt), a kompromisszum-diskurzusból háborús retorika. Így biztosítható az is, hogy a kompromisszumkészség végül ne járjon saját szándékaink feladásával, valamint azzal, hogy a közjó az legyen, amit a kormány mond. Az ilyen előfeltevéseken alapuló rendszer azonban kívül és túl kerül a demokrácián.

A baloldal megtévesztését . Az írás mögött álló észjárás nemcsak az ellenzék diszkreditálását, hanem a saját tábor, a baloldal megtévesztését is célozza. A "mi a baloldaliság?" ködében elvesző párttársakat az ismerős reflexek a baloldali program feladásának földjére vezetik. Az Endziel nem más, mint a tőkés paradicsomának földi megvalósítása. Egy szó sem esik arról, hogy milyen következményekkel jár a társadalom ökonomizálása, hogy vajon lehetséges-e abszolutizálni az öngondoskodás modelljét. Mintha a neoliberalizmus és a bolsevizmus között nem tűnne áthidalhatatlannak a szakadék; egyetérteni látszanak abban, hogy az állam úgy hal el, hogy közben folyamatosan erősödik. A miniszterelnök neoliberais programja így a megszokott srófra járó, de "fordított marxizmust" eredményez, s ezzel a tőkés és a proletárok ("adórabszolgák") közti harc tétje is megfordul. Ebből a szempontból tanulságos feltenni újból a kérdést, mit is üzen Gyurcsány Ferenc a szocialista pártnak. A választ azonban Lenin életműve adja meg: Lenin a bolsevik szervezési tapasztalatok kidolgozásával és szintetizálásával sietette a fokozatosság és alkotmányosság elvét valló szociáldemokratákkal való szakítást.